

Тыва Республиканың өөредилге болгаш эртем яамызы

Муниципалдыг бюджеттиг ниити ооредилге чери Кара-Чыраа ортумак школазы

ШМК-ның хуралынга көргөн
Протокол № _____
/_____/_____
« ____ » _____ 2024 ч.

Директорнуң өөредилге талазы-биле
оралакчызы чөпшээрээн Каж
/Кара-оол Р.Ю./
« 31 » 08 2024 ч.

Школаның директорунун
100 дугаарлыг доктаалы-
биле бадылаан Каж
« 31 » 08 2024 ч.

Тыва дыл эртеминге ажилчын программа

Класс: 9

Башкызы: Ондар О.В.

Кара-Чыраа - 2024

Тайылбыр бижик.

Кол ниити өөредилгениң 5-9 класстарыңга «төрөөн (тыва) дыл» эртеминиң чижек өөредилге программасынга (К.Б. Доржу, Ч.А. Сарыглар) даянып тургускан.

Тыва дыл – Тыва Республиканың үндезин чонунуң национал дылы. Тыва дыл Тыва Республиканың Конституциясында күрүне дылы кылдыр доктааттыңган (май 6, 2001). Амгы үеде «тыва болгаш орус дылдарның денге болгаш бот тускайлаң сайзыраарыңга таарымчалыг байдалды тургузарыңче угланган» 2003 чылдың декабрь 31-де үңген «Тыва Республиканың дылдар дугайында» хоойлузу амыдыралда боттанмышаан. Тыва дыл өөредилгениң, культураның, күрүнениң болгаш тус черлерниң эрге-чагырга органнарының дылы, официалдыг хоойлу-дүрүмнерни парлап үндүрер, Тыва Республикага референдум (чугула айтырыгны чонга бадыладыры), төлээлекчилер болгаш күүсекчи органнарже соңгулдаларның дылы, албан-херек документилери эмгелээринин, суд чорудулгазының база чагаалар дылы, массалыг медээ дамчыдар чепсектер дээш өске-даа адырларның дылы кылдыр ниитилел амыдыралында калбаа-биле ажыглаттынып турар.

Тыва улустуң төрөөн дылы янзы-бүрү медээлерни чыып тургузар, кадагалаар болгаш дамчыдар хөй талалыг система болуп чоруур. Тыва дыл кижилерни чугаалаштырар, оларның бодалын, сагыш-сеткилин илередир баазалыг хүлээлгелерин күүсетпишаан, кижилерниң бот-боттарының аразында болгаш хөй-ниити-биле харылзаалыг болурун хандырар; тыва улустуң бот-медерелин болгаш делегей көрүүшкүнүн хевирлээр, тыва кижилерни бот-тускайлаң онзагай аймак чон кылдыр хаара тудуп, оларның салгалдарын харылзаштырып, национал культуразын хүн бүрүде чаартып чоруур. Тыва дыл – өг-бүледе болгаш өөредилге системазында кижизилдилгениң дылы; тыва улустуң байлак аас чогаалының болгаш чечен чогаалының хөй янзы жанрларын кадагалаар болгаш дамчыдарының дылы; өске эртемнерни шингээдип алырыңга өзек болбушаан, уругларны бүгү талазы-биле сайзырадырының аргазы; эртемде чаа ажыдыышкыннарны болгаш төөгү, уран чүүл база культураның хөй аңгы хевирлерин (жанрларын) дамчыдарының болгаш шинчилээриниң дылы; орус болгаш бүгү делегейниң чечен чогаалының, ол ышкаш эртем ажылдарының очулгазының дылы.

5-9 класстарның «Төрөөн (тыва) дыл» деп чижек өөредилге программасы (улаштыр – Программа) Кол ниити өөредилгениң федералдыг күрүне стандартыңга дүүштүр тургустунган (улаштыр – КНӨ-нүң ӨФКС). Программаның өзээ кылдыр эге болгаш кол ниити өөредилгениң аразында харылзаалыының принциви салдынган. Программада өөреникчилерниң чугаа чорудулгазын улам ыңай сайзырадыры көрдүңген: шын бижилгениң чаңчыл, мергежилдерин, медерелдиг номчулганы, аас чугааның утказын долузу-биле билип алырын, төрөөн дылыңга хостуг, шын болгаш тода чугаалаарын хевирлээри. Төрөөн дылыңга өөредилге уругларның ниити делегей көрүүшкүнүн делгемчидер, чогаадыкчы салым-чаяанын сайзырадыр, чаагай мөзү-бүдүш дугайында билиин болгаш чугаа чорудулгазының культуразын улам бедидеринге дузалаар. Ынчангаш «Төрөөн (тыва) дыл» эртеми кол ниити өөредилгениң сорулгаларын чедип алырыңга улуг ужур-дузалыг.

ЭРТЕМ ТАЛАЗЫ-БИЛЕ (ПРЕДМЕТТИГ) ТОДАРГАЙ ТҮҢНЭЛДЕР 9 КЛАСС

Доозукчу дараазында чүүлдерни кылып өөренип алыр:

Дыл дугайында ниити билиглер

- тыва дылдың ужур-дузазын болгаш хүлээлгелерин тодарадыр;
- петроглифтер, иероглифтер, түрктерниң орхон-енисей бижиктерин болгаш руниктиг бижикти, төвүт болгаш эрги моол бижиктерни ылгап билир;
- чоннуң амыдыралын, үндезин культуразын, төөгүзүн, чаңчылдарын илереткен сөстөрниң сөзүглелде кирген утказын барымдаалап, словарьлар дузазы-биле тодарадыр;

Сөзүглел

- сөзүглелдин тема, кол бодал, тургузуг болгаш янзыларының (тоожуушкун, чурумал, угаап боданыышкын) аайы-биле сайгарар;
- сөзүглелди уткалыг кезектерге чарар (утказы, кол бодал);
- план (бөдүүн, нарын, тезистиг), конспект, аннотацияны бижип тургузар;
- хевир, стиль, жанр талазы-биле ылгалдыг сөзүглелдерни уткалыг, дес-дараалашкак, харылзаалыг, темага дүгжүп турар кылдыр тургузар;
- бижимел чугааны үнелеп, эде тургузуп шыдаар; бодунуң тургускан сөзүглелдерин сөзүглелдин тургузуунга хамаарышкан негелделер ёзуугаар тургузар болгаш хоюглаар;
- сөзүглелдин уткалыг кезектерин (микротемазын) ылгаар;

Дылдың ажыглалының аайы-биле хевирлери

- чугаа, эртем, публицистика, албан-херек болгаш чечен чогаал стильдериниң сөзүглелдериниң онзагайларын ылгаар;
- чугаа стилиниң хевирлериниң (чугаалажыры, маргылдаалыг айтырыгны шийтпирлээри-биле дискуссияга киржири, чугаалаары, амы-хууда чагаалар) болгаш чечен чогаалдың дылын ылгаар болгаш онзагайларын тодарадыр;
- сөзүглелдин кайы стильге (ном, чугаа) хамааржырын айтыр;
- аңгы-аңгы стиль, жанр, чугааның кайы-бир хевиринге сөзүглелдерни тургузар: тезис, үнелел, улус мурнунга чүве чугаалаары, илеткел, чагаа, шынзылга, билдириишкин, резюме, кандыг-бир чүвениң тайылбырынга киржири, интервью, орук демдеглелдери, солунга статья дээш о.ө.;
- бодунуң болгаш өске улустуң чугаазында хажыттынган чугаа нормаларын эскерип, аңаа үнелелди бээр, улуг эвес дыңнадыг, илеткел, реферат-биле улус мурнунга чүве чугаалаар.

Катаптаашкын – 6 шак

Хыналда болгаш чогаадыкчы ажылдар (хыналда ажыл, эдертиг, чогаадыг, словарьлыг диктант, төлевилел дээш о.ө.) – 10 шак. Теория болгаш практика – 52 шак.

Ажыглаар өөрөдилге номнары:

1. «Тыва дыл. 8-9 класс». Авторлары: М.Д. Биче-оол, Д.А. Монгуш, М.В. Бавуу-Сюрюн, А.К. Ойдан-оол. 2006ч.

2. «Тыва дыл. 9 класс». Авторлары: М.В.Бавуу-Сюрюн, Б.Ч.Ооржак, А.Б.Хертек, 2018ч.

9-ку класстың календарь-тематиктиг планнаашкыны

№	Кичээлдерниң темалары	Шагы	Программа күүселдези	
			План ёзугаар	Херек кырында эрткени
1	8 класска өөрөнгөн чүүлдеринге катаптаашкын	1	02.09.2024	
2	Тыва дылдың тыва чоннуң культура болгаш төөгүзү-биле холбаалыы. Тыва дылдың ниитилел амыдыралында ужур- утказы болгаш хүлээлгелери.	1	09.09.2024	
3	Петроглифтер, иероглифтер дугайында. Түрктөрниң орхон-енисей бижиктериниң дугайында Төвүт болгаш эрги моол бижиктер болгаш тыва дыл.	1	16.09.2024	
4	Тыва дылдың баштайгы шинчээчилери. Тыва дылдың шинчилекчилери.	1	23.09.2024	
5	Амгы тыва дылдың хевирлери. Литературлуг дыл (ном, нейтралдыг, чугаа) Литературлуг эвес дыл (девискээр аайы-биле диалектилер, кара чугаа болгаш ооң аяны, жаргоннар).	1	30.09.2024	
6	Чүгле тыва дылда ажыглаттынып турар сөстөр.(Этнокультурлуг сөс курлавыры) Чүгле тыва дылда ажыглаттынып турар сөстөр.(Этнокультурлуг сөс курлавыры)	1	07.10.2024	
7	Өске кижиниң чугаазын дамчыдар аргалар дугайында. Дорт чугаа. Дорт чугаалыг домакта авторнуң сөстери болгаш бижик демдектери.	1	14.10.2024	
8	Доора чугаа. Цитата. Цитата ажыглаанда, бижик демдектери.	1	21.10.2024	
9	Дорт чугаалыг домактарның болгаш цитаталарның сөзүглел тургузарынга ужур- дузазы.	1	04.11.2024	
10	Нарын домак дугайында билиг. Нарын домактың бөдүүн домактан ылгалы. Нарын домактарның бөлүктери: чагырышпаан, чагырышкан.	1	11.11.2024	
11	Нарын домактың кезектериниң аразында холбажыр аргалары: Эвилелдер чок болгаш эвилелдерлиг нарын домактар. Нарын домактың кезектериниң үн аяны-	1	18.11.2024	

	биле каттыжары. Нарын домактын кезектерининг эвилелдер азы эвилелзиг сөстөр-биле каттыжары.			
12	Чагырышпаан нарын домак дугайында билиг. Чагырышпаан нарын домактын кезектерининг каттыжар аргалары.	1	25.11.2024	
13	Үн аяны болгаш каттыштырар эвилелдер дузазы- биле холбашкан чагырышпаан нарын домактар Удурланыштырар эвилелдер-биле холбашкан чагырышпаан нарын домактар	1	02.12.2024	
14	Ангылаштырар эвилелдер дузазы-биле холбашкан чагырышпаан нарын домактар Чагырышпаан нарын домакка бижик демдектери. Чагырышпаан нарын домактын синтаксистиг сайгарылгазы	1	09.12.2024	
15	Хыналда ажыл Чагырышкан нарын домак дугайында билиг. Чагырышкан нарын домакта тайылбыр домактын туружу	1	16.12.2024	
16	Чагырышкан нарын домакта кол болгаш тайылбыр домак, оларның холбажыр аргалары Чагырышкан нарын домакта тайылбыр домактарның янзылары, оларга бижик демдектери: Немелдениң тайылбыр домаа. Немелдениң тайылбыр домаанга бижик демдектери	1	23.12.2024	
17	Тодарадылганың тайылбыр домаа Чогаадыг Даар байдалдың тайылбыр домаа	1	13.01.2025	
18	Чөрүлдээниң тайылбыр домаа Сорулганың тайылбыр домаа	1	20.01.2025	
19	Чылдагаанның тайылбыр домаа Деннелгениң тайылбыр домаа.	1	27.01.2025	
20	Туруштун тайылбыр домаа. Кылдыныг аргазының тайылбыр домаа	1	03.02.2025	
21	Чагырышкан нарын домактын синтаксистиг сайгарылгазы	1	10.02.2025	
22	Нарын синтаксистиг конструкциялар дугайында билиг. Оларның кезектерининг аразында харылзаалар болгаш бижик демдектери	1	17.02.2025	
23	Нарын синтаксистиг конструкцияларның синтаксистиг сайгарылгазы	1	17.02.2025	
24	Сөзүглел дугайында билиг, ооң кол демдектери. Сөзүглелдиң темазы, кол бодалы.	1	24.02.2025	

25	Сөзүглелдин уткалыг кезектери (микротема). Абзац дугайында билиг. Домактарның (лексиктиг, морфологтуг, синтаксистиг) болгаш сөзүглелдин (микротемалар) кезектериниң аразында каттыжар аргалары. Сөзүглелдин тургузуу. Сөзүглелдин планы. Тезис. Сөзүглелди допчулай бижири (конспект). Аннотация.	1	03.03.2025	
26	Дылдың ажыглалының аайы-биле хевирлери: ном болгаш чугаа стили. Стилль талазы-биле нейтралдыг сөстер, хевирлер, домактар	1	10.03.2025	
27	Ном стили, ооң янзылары: эртем, публицистика, албан-херек стиллери. Эртем стилиниң жанрлары (үненел, аннотация, илеткел, статья, рецензия)	1	17.03.2025	
28	Публицистика стилиниң жанрлары (солунга статья, интервью, орук демдеглелдери, репортаж...) Албан-херек стилиниң жанрлары (хол үжүү, шынзылга, билдириишкин, резюме...)	1	07.04.2025	
29	Аас чугааның кол жанрлары: кандыг-бир чүве дугайында чугаалаары, чугаалажыры, маргыжары Чечен чогаал стили, ооң жанрларының дыл талазы-биле онзагайлары	1	14.04.2025	
30	Синонимика – стилистиканың кол өзээ. Лексиканың стилль синонимнери Грамматиканың стилль синонимнери. Словарьлыг диктант	1	21.04.2025	
31	Аас болгаш бижимел чугаа, монолог, диалог, полилог (катаптаашкын)	1	28.04.2025	
32	Литературлуг дылдың нормалары. Фонетика болгаш орфоэпия талазы-биле нормалар. Лексика талазы-биле нормалар Грамматиктиг нормалар. Орфография болгаш пунктуация талазы-биле нормалар	1	05.05.2025	
33	Сөзүглел-биле ажылдың хевирлери. Өөредилге ному, дыл словарьлары, немелде литература-биле ажылдаар аргалар Өске кижиниң чугаазын дамчыдар аргалар	1	12.05.2025	
34	Нарын домак Сөзүглел	1	19.05.2025	